

Az egyházközségi képviselő-testületek közösségformáló szerepe lokális források alapján (1920–1950)

Kosztolányi Tímea

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola — doktorjelölt*

A magyar egyházközségi képviselő-testületek történetének egyik meghatározó dátuma 1929. október 25-e, amikor a katolikus püspöki kar jóváhagyta az egyházközségek igazgatási szabályzatát (továbbiakban: Szabályzat).¹ Ennek értelmében minden egyházközségben képviselő-testületet kellett alakítani, amelyben választott, valamint hivataluknál fogva állandó képviselők meghatározott keretek között igazgatták az egyházközség életét. Az egységes szabályozást megelőzte az a folyamat, amely a 19. századi polgárosodás és a világi hívek bevonását szorgalmazó törekvések nyomán a katolikus egyház legkisebb szervezeti egységeire, a plébániákra építkezett. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, valamint az 1918. októberi forradalom és a proletárdiktatúra tapasztalata tovább erősítette azt az elgondolást, hogy az egyház anyagi és erkölcsi értelemben az állam helyett a híveire támaszkodhat. Az egyházközségek megszervezésétől várták a katolikusok szorosabb és hatékonyabb részvételét az egyes plébániák munkájában, a hitbuzgalmi élet és a lekipásztorkodás megújulását, valamint az egyházon belüli önkormányzatiság és pénzügyi önállóság megalapozását.²

Az egyházközségi képviselő-testületek jegyzőjének az ülésekről a Szabályzat értelmében jegyzőkönyvet kellett vezetnie (62. §).³ Ezek a jegyzőkönyvek értékes forrásai a lokális közösségek életének, mivel információval szolgálnak a képviselő-testület helyi társadalomban betöltött szerepéről, főbb intézkedéseiről, az értekezleteken felmerülő témákról és a testület összetételéről. További előnyük, hogy olyan aktualitásokba engednek bepillantást, amelyeket az egyházközségek működésük, küldetésük szempontjából kulcsfontosságúnak tekintettek, rávilágítanak a testület társadalmi kérdésekhez való viszonyulására és felszólaló képviselők gondolkodására, céljaira és mentalitására. A forrástípus kutatásának nehézsége, hogy változó

¹ A továbbiakban az alábbi kiadásra hivatkozom: *A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*. Eger, Érseki Líceumi Könyvnyomda, 1930.

² GERGELY 1999: 100–101.

³ SZABÁLYZAT 1930: 36.

számban maradtak fenn a jegyzőkönyvek,⁴ illetve az elérhető dokumentumok adatgazdagsága is nagy különbségeket mutathat. Ugyan a Szabályzat értelmében a jegyzőkönyvvezetés kötelező volt, nem minden esetben rögzítettek konzekvensen minden tanácskozást, és akár többévnnyi hiátus is lehet a feljegyzések között. Azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos felszólalások vagy viták „jegyzőkönyvön kívül” is elhangozhattak. A 20. század viharos eseményei ugyancsak az egyházközségi iratanyagok elkallódásához vagy félbeszakadásához vezettek. Cegléd esetében például az egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyv a lokális katolikus társadalom kutatásának hiánypótló dokumentuma, mivel a plébániai historia domus az 1944. évi bejegyzéssel megszakad, és csak 1963-tól folytatták a vezetését. A második világháborút követő események és a politikai-társadalmi változások leírásának elmulasztása nem tekinthető hanyagságnak. Más források rávilágítanak arra, hogy az erőszakos szovjetizáció során olyan súlyos, identitásvesztéssel járó traumák jelentkeztek a közösségek életében, amelyek következtében az egyházi társadalomban a „hallgatás kultúrája” vált a mindennapok gyakorlatává.⁵

A 1930-ban kiadott Szabályzat által biztosított jogi keret támpontot nyújt a képviselő-testületek működésének ismeretéhez, azonban az egyes településeken betöltött tényleges szerepüket és funkciójukat a plébániai és más lokális források alapján lehet rekonstruálni. Tanulmányom a két világháború közötti és a második világháború utáni évekre fókuszálva egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyvek, illetve más, egyházközségekhez köthető visszaemlékezések segítségével bemutatja, hogy az egyházközségi képviselő-testületek hogyan járultak hozzá saját szűkebb környezetük társadalmi életének, kultúrájának, szociális helyzetének alakításához. 1945 után a szovjet mintára kiépülő politikai rendszer az állami erőszak eszközeivel módszeresen felszámolta a közösségi, alulról építkező kezdeményezéseket, így az egyházközségek sem tudták megőrizni korábbi szerepkörüket. A vizsgálódás tehát kiterjed arra a változásra is, hogy az élet minden területére kiterjeszkedő állami beavatkozás — köztük különösen az 1945. évi földtörvény és az egyházi iskolák 1948. évi államosítása — hogyan mutatkozott meg az egyházközségek reakcióiban, valamint ez milyen hosszú távú következményekkel járt a katolikus képviselő-testületek és a helyi társadalmak kapcsolatában.

Az egyházközségi képviselő-testületek küldetése és identitása a lokális társadalmakban

A képviselő-testületi jegyzőkönyvek nemcsak az egyes gyűlések idejét, helyét, a megjelentek névsorát és a testület által meghozott döntéseket rögzítik, hanem több esetben a képviselők felszólalásait is tartalmazzák. Az egyházközségi választások után, az új képviselő-testület első ülésén gyakran ünnepélyesebb formában az egyházi vagy a világi elnök, illetve más kiemelt tisztséget betöltő személy összefoglalta az elmúlt évek eseményeit és tapasztalatait, emellett megfogalmazta azokat a vezérelveket és célokat, amelyekre a képviselő-testületi munkát alapozni kívánja. Ezek a jegyzőkönyvben megörökített beszédek gyakran nem mentesek a pá-

⁴ A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár digitalizálásra összegyűjtötte az egyházmegye plébániáinak iratanyagát, amely során — 2024-es állapot szerint — 48 plébánia, illetve filia egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyve került elektronikusan is kutathatóvá.

⁵ Ö. Kovács 2015: 17–18.

tosztól, ettől függetlenül rávilágítanak arra, hogy az adott képviselő hogyan definiálta szerepét, és mit tartott kulcsfontosságúnak a testület tevékenységében. A képviselő-testületek küldetésének megfogalmazásában többféle megközelítéssel találkozhatunk attól függően, hogy milyen társadalomban, illetve milyen régóta működő testületről beszélünk.

A képviselő-testületek között találkozhatunk olyannal, amelynek létrejötte és saját szokásrendje jóval megelőzte az egységes Szabályzat kiadását. A váci egyházmegyében erre jó példa Cegléd városa, ahol a római katolikus egyházközségi képviselő-testület működése a 19. század elejére vezethető vissza. A választott képviselők közül tanács tagjai egymás közül világi elnököt is választottak, és közösen döntöttek a katolikus közösséget érintő anyagi természetű ügyekben.⁶ Az öngazgatás korai megjelenésének és szervezetségének okai minden bizonnyal Cegléd református hagyományaira és a felekezetek évszázados együttélésére is visszavezethető. A mezőváros lakossága a 16. század közepén zömében református felekezetű volt. Katolikusok a török hódoltság után, az 1740-es évek második felében települtek a városba, és a 18. század végére már a lakosság 35%-át tették ki.⁷ A vagyonosabb református családok mintaként szolgáltak a helyi társadalomban, a családfők általában vezető pozíciókban tagjai voltak a városi előjárásnak. A katolikus gazdák — bár egész telkes birtokosok is voltak közöttük — sokáig jövevénynek számítottak.⁸ A katolikus érdekek önálló képviselője az egyházközségi képviselő-testület által válhatott biztosítottá. Ezenkívül mintát jelenthetett a református presbitériumok azon eljárás módja is, amely szerint a vezető (világi) tisztségviselők választás útján testületet alkotva hoztak kollektív döntéseket a közösséget érintő ügyekben.

A ceglédi katolikus képviselő-testület identitásában nagy szerepet játszott a hosszú ideje fennálló, töretlen működésre való büszkeség. Magukra „évszázados önkormányzatként” hivatkoztak, amely elsőik között teremtette meg az öngazgatás alapjait az egyházközségek között.⁹ Vezető szerepük és pozíciójuk az egyházközség ünnepélyes alkalmain reprezentatív módon is megjelent. Ennek megerősítése érdekében szót emeltek a plébánosnál, amikor egy úrnapi körmenet alkalmával a testület nem foglalhatta el az „öt megillető helyet”. A körmenet rendjének szigorú megtartásával a hagyományok megőrzésén túl azt is kifejezték, hogy a képviselő-testület a katolikus hívek összességének törvényes képviselői szerveként jelenik meg az ünnepek alkalmával a város utcáin.¹⁰

A ceglédi egyházközségi képviselő-testület a társadalomban kivívott tekintélyén túl saját szokásrendjét és belső döntéshozatalát is féltve őrizte a 20. század első felében. Ez az egyházi hatóságok által hozott intézkedések során megfogalmazott reakciókból is látható. Dr. Hübner Emil,¹¹ az egyháztanács világi elnöke az 1930-ban kiadott Szabályzat bevezetéséről szóló püspöki leirat felolvasása után fájdalomnak adott hangot a központi előírások és egyben az addig érvényben levő önálló szabályrendszer megszüntetése miatt, amit vízválasztónak és a képviselő-testületi működés csorbításának tekintett:

⁶ KOLOFONT 1931: 171.

⁷ KOC SIS 2008: 284–285.

⁸ KOC SIS 2008: 285.

⁹ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1935. június 2.

¹⁰ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1933. június 29.

¹¹ Dr. Hübner Emil (1879–1956) ceglédi születésű ügyvéd, lapszerkesztő, a városi könyvtár alapítója. Az egyháztanácsban a világi elnök tisztséget 35 évig, 1921. március 21-től 1956. március 3-ig töltötte be.

„Az egyházközségi képviselőtestület köteles tisztelettel veszi tudomásul a Püspök Úr Önagyméltósága rendelkezését az Országos Egyházközségi Igazgatási Szabályzat életbe léptetése tárgyában. Egyben mély sajnálatának ad kifejezést az egyházközség évszázados önkormányzatának megszűnése felett, amelynek birtokában az egyházközség a virágzás útjára lépett oly időkben, amely messze megelőzte az országos autonómiai törekvéseket és hálával gondol az elődökre, akik e jogok birtokában, azokkal bölcsen élve az egyházközségi intézményeket a kath. hívek összerejéből kifejezhették. A régi intézményből merített erővel és ihlettel kezdi meg az új képviselőtestület működését, az Actio Catholica jegyében egyházközségünk jólétéért.”¹²

Az egyházközség gyakorlati igazgatásában megmutatkozó kvalitásokon túl a képviselő-testület tagjai felé elvárásként fogalmazódott meg, hogy keresztény életvitelükben erkölcsi példát nyújtsanak az egyházközség többi tagja felé. Mátraverebély községben Marosi József plébános az újonnan létrejött képviselő-testület előtt hangsúlyozta, hogy ez a tagság „nem cím csupán, amit viselni kell”, hanem „igazi apostoli munka”.¹³ A jegyzőkönyvben rögzített felszólalások mutatják, hogy a plébános az egységes igazgatási szabályzatra alapozva kívánta megújítani az egyházközség életét, megerősítve azt a laikus hívek aktívabb részvételével. A képviselő-testületi tagok — akik között többen községi elöljárósági tisztviselők is voltak¹⁴ — attitűdje visszatérő gondolatként szerepel az ülések bejegyzéseiben, és velük támasztott elvárásként elsősorban a keresztény társadalmi tanítás hiteles közvetítését emelik ki:

„Ne csak az egyházközség vagyoni ügyeinek intézésében merüljön ki munkásságuk, hanem a község vallásos, erkölcsös életét összetartsák.”¹⁵

A klérus és a társadalom közötti együttműködés, a katolikus hívek képviselete és a gazdasági ügyek mellett a korszakban az egyházközségek feladatköre kiterjedt a hitbuzgalmi és a lelkipásztori célokra is, ami összefonódást jelentett az Actio Catholica megszervezésével.¹⁶ Ennek helyi szintű megvalósulása a mátraverebélyi egyházközségi jegyzőkönyvekben is kitűnik. A plébános az Actio Catholica helyi csoportjának megalakításában olyan munkatársakként tekintett a képviselő-testületi tagokra, akik a lelkipásztorral együtt nemcsak az egyházközségen belül, hanem a „község külső életében” is megvalósítják a keresztény normákat, és példájukkal a település többi lakóját is ennek megtartására ösztönzik.¹⁷

¹² VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1935. június 2.

¹³ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1935. július 21.

¹⁴ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1935. február 19.

¹⁵ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1936. február 11.

¹⁶ GERGELY 1999: 100.

¹⁷ VPKL-C Mátraverebély rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1936. február 11.

A képviselő-testületek a közösségi életben és a szociális ügyekben

Az 1920-as és 1930-as évek időszaka joggal nevezhető a templomépítések és a plébániaalapítások korának. A 19. század végétől a Budapest környéki településeken megmutatkozott nagymértékű népességnövekedés szükségessé tette számos új egyházközség életre hívását. A bevándorlás és a főváros határában megjelenő új, munkaerő-igényes ipari üzemek a falvak arculatát is megváltoztatták. A rohamosan gyarapodó és szerkezetükben megváltozott helységek lakói eltérő helyekről, társadalmi csoportokból és különböző szociális háttérből érkeztek, élethelyzetükben a „közös” csak az volt, hogy az alapvető igényeiket az adott település funkcionális rendszere (lakás, munka, ellátás stb.) szolgáltatta.¹⁸

A népességugrás és az új társadalmi kapcsolódások kialakításának példáját láthatjuk Dunakeszi-Műhelytelep esetében. A Budapest északi szomszédságában fekvő Dunakeszin az első világháború előtt megkezdődött a MÁV új főműhelyének építése, kihasználva a település elhelyezkedésének kedvező adottságait a váci vasútvonal mellett. Az üzem szomszédságában a munkások számára 1922-től lakóövezet is épült. A telep lélekszámát erősen megnövelte, hogy 1926 májusában az Északi Főműhelyből (Kőbánya, Budapest) 780 munkáscsaládot vezényeltek át, akik Dunakeszin új életet kezdtek. Sorsfordító és tömeges átköltöztetésük tapasztalatában az új lakóhelyük egy merő pusztaságként szerepelt, amelyet maguknak kellett élethetővé tenniük.¹⁹ A kibontakozó társadalmi élet egyik korai állomása a katolikus egyházközségi képviselő-testület megalakulása volt, amely — egy, a műhelytelep életét és mindennapjait összefoglaló kézirat szerint — a hívek alulról induló kezdeményezésére született. A katolikus munkások a telep önálló lelkipásztori ellátása céljából 1927-ben memorandumot nyújtottak be Lányi Ferenc²⁰ főműhelyfőnökhöz, az egyházmegyei jóváhagyást követően pedig 1928. január 8-án mintegy 200 lakos részvételével megtartott gyűlésen kimondták az önálló műhelytelepi katolikus egyházközség megalakulását. Ennek szükségességét elsősorban pasztorális szempontokkal és a dunakeszi templomtól való távolsággal indokolták. A hitélet előmozdítása céljából egy hitoktató-lelkész alkalmazását is kérte az egyházközség, akinek javadalmazását vállalta. Az egyházközség főbb tisztviselői a MÁV főműhely vezetéséből kerültek ki — köztük világi elnöknek Lányi Ferenc főműhelyfőnököt választották meg –, azonban a vezető tisztviselők mellett szereplő további hét bizottsági tag között öt munkás is helyet kapott.²¹ A Műhelytelep sokáig a dunakeszi plébánia filiális egyházaként működött, temploma 1944-ben épült fel, önálló plébániává 1957-ben vált. Bár az egyházközségi képviselő-testület nem tudott teljes mértékben anyagilag a hívekre támaszkodni, és kiadásaihoz a műhelytelepen működő szervezetek vagy a főműhely segítségét kérte,²² a helybéli katolikus munkás lakosság önszerveződési törekvése fejeződött ki a megalapításban. Az egyházközség mellett a gyorsan kibontakozó egyesü-

¹⁸ BERÉNYI 2010: 525.

¹⁹ ÁGOSTON 2018: 244.

²⁰ Lányi Ferenc (1883–1961): Érsekújváron született, Budapesten gépészmérnöki diplomát szerzett. Dunakeszire 1926-ban került, amikor a MÁV főműhely vezetésével bízták meg, amelynek 1944-ig állt az élén. CSOMA 2005: 105–106.

²¹ RIHGY Műhelytelep 158: 42–44.

²² Például 1930. május 29-én a műhelytelepi iskolás gyermekek elsőáldozása alkalmával rendezett szeretetvendégséget a Keresztényszocialista Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületének (VOGE) helyi csoportja karolta fel, mert azt az egyházközség önerőből nem tudta finanszírozni. MNL-OL-P 2249-22-2. Választmányi jegyzőkönyvek, 2. kötet, 1930. június 6-i ülés.

leti élet is hozzájárult ahhoz, hogy — hitéleti és kulturális téren egyaránt — saját szokások meghonosításával, a hagyományteremtés eszközeivel erősödjének a műhelytelepi lakosok közötti kötelékek. Az elsősorban egzisztenciális okok miatt betelepülő vagy a munkaerő-átszervezés miatt ide kényszerülő családoknak alapvető szükségletük volt, hogy új életterületet a maguk igényei szerint formálják, és ezáltal lakókörnyezetük egy jelentésekkel, érzelmekkel és tapasztalatokkal átszőtt identitáshordozó térré váljon a munkahelyet biztosító vagongyár közelében.²³ A „futóhomok sivatagból”²⁴ virágzásnak induló műhelytelep lakosai az egyházközségi és egyesületi élet megszervezésében (pl. VOGÉ, cserkészlet, vasutas dolgozók kulturális és sportegyesületei: „Magyarság” Dal- és Önképző Egyesület és „Magyarság” Sportegyesület) a keresztény és hazafias alapokon álló munkásidentitást is kifejezték, amely a radikális forradalmi eszmék és a proletárdiktatúra terhes emléke után a valláshoz és az egyházhoz ragaszkodik, és a konszolidáció részeként hozzájárul a nemzet újjáépítéséhez.²⁵

Az egyházközségi képviselő-testületi ülések vitáiban és határozataiban gyakran találkozzunk oktatási és szociális kérdésekkel. Az egyházi szeretetszolgálat történeti hagyományai jóval megelőzik a képviselő-testületek létrejöttét, az egyházközség szegényeiről való helyi szintű gondoskodás szükségességét azonban a Szabályzat is megerősíti azzal, hogy a karitással kapcsolatos feladatokat az egyháztanács hatáskörébe rendelte (50. §).²⁶ A testületi munka gyakran bizottságokban zajlott, a Szabályzat lehetővé tette a hitbuzgalmi és kulturális terület mellett a szociális bizottság megalakulását is (24. §).²⁷ A testülethez beérkező kérelmek elbírálására a bizottság javaslatot tehetett az egyháztanács ülésén, amelynek általános módja a segélyezés volt. A képviselő-testületi jegyzőkönyvekben legtöbbször a plébánia alkalmazottainak fizetését kiegészítő segélyek kiutalásával találkozunk (lakbér, tűzifa), valamint olyan rendszeres anyagi támogatásokkal, amellyel a plébániához tartozó jótékonyági egyesületek akcióihoz járultak hozzá.²⁸ Találunk példát arra is, hogy az egyházközség munkalehetőség biztosításával igyekezett enyhíteni az állás nélküli rászorulóknak nehézségeit. Sződligeten az 1930-as évek elején a képviselő-testület egyik legfontosabb feladata a templomépítés lebonyolítása volt, amely alkalmat adott a helybéli iparosok, valamint munkanélküliek foglalkoztatására. Az egyházközségi jegyzőkönyv alapján a munkanélküliség a településen magas volt, ezért még az építkezés során sem jutott mindenki munkához, és elsősorban a családostól részesítették előnyben. A helyi katolikus legényegylet panasza alapján végül a képviselő-testület felszólította a kivitelező vállalkozókat, hogy 1/3 részben nőtlen férfiakat is alkalmazzanak.²⁹

A szociális gondoskodás gyakran az oktatást érintő kérdésekkel összefüggésben jelent meg. A ceglédi egyházi képviselő-testületi ülések jegyzőkönyvei alapján az iskolaügyeket

²³ KESZEI 2015: 13.

²⁴ A *Vasúti Hírlap* 1932. október 10-i cikke szerint Lányi Ferenc főműhelyfőnök munkája révén mindössze néhány év alatt „az akkor még futóhomok »sivatagból« éles előrelátással szociális érzése következtében ma a dunakeszi főműhely valóságos üdülőhelyé vált. Az egyesületi élet rövid idő alatt oly magas nivóra emelkedett, hogy erre a vasutas egyesületek történetében példa nem áll előttünk.” RIHGY Műhelytelep 158: 101.

²⁵ GERGELY 1993: 12.

²⁶ SZABÁLYZAT 1930: 28.

²⁷ SZABÁLYZAT 1930: 14.

²⁸ 1935 novemberében a Katolikus Nőszövetség a szegény gyermekek téli ebédeltetése akciójához 20 mázsa tűzifát kért a ceglédi egyháztanácstól. A gazdasági bizottság javaslata alapján az egyháztanács 40 pengőt utal ki az említett célra. VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1935. november 17.

²⁹ VPKL-C Sződliget rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1932. április 24.

érintő kérdések között szerepel a peremterületeken élő tanyasi lakosok lelkigondozásának megszervezése is. A tanyavilág pasztorációját az iskolákon keresztül próbálták megvalósítani, amelyek kiépítése országosan már a 19. századtól elindult,³⁰ azonban a rendszeres hitoktatás a személyi hiányok miatt Cegléden is gyakran akadályokba ütközött. Ugyan a hitoktató kinevezése a megyés püspök hatásköre volt, a ceglédi képviselő-testület döntött a kinevezett személy javadalmazásáról, lakbéréről, lakhelyének kijelöléséről, sőt ellátandó feladatairól is.³¹ Hasonlóképpen a gyermekjóléti intézkedéseket is elsősorban az iskolán keresztül bonyolították le. Az egyre nehezedő gazdasági körülmények miatt megnövekedett a segélykérelmek száma. Cegléden 1940-ben a tantestület az egyháztanácshoz fordult, amely személyenként 40-40 pengőt és családi pótlékot adományozott karácsonyi segélyként a tanítók részére. A tanulók részére az iskola rendszeresen tejakiót bonyolított, illetve ugyanez év decemberében 60 kg cukrot osztott szét. A Katolikus Nőszövetség révén karácsonykor 30 gyermeket cipővel, 34 gyermeket pedig ruhával láttak el.³²

Az egyházközségek küzdelmei a második világháború alatt és után

A képviselő-testületi ülések 1944 végén a településeket elérő front miatt átmenetileg szüneteltek, illetve a résztvevő tagok alacsony száma is meggátolta a megszokott működési rendet. A ceglédi képviselő-testület 1944. december 31-én rendkívüli ülést hívott össze, melyen csupán hat fő vett részt. A további 43 tag a bombázás elől a tanyákra vagy ismeretlen helyre menekült. A gyűlés jegyzőkönyve részletezi az egyházközség háborús veszteségeit, amelyek nemcsak az anyagiakban, hanem az emberek lelkében is súlyos károkat okoztak. A templom használhatatlan állapotba került, az összes iskola megrongálódott, a zárdát feldúlták, a szerzetesnővéreket kilakoltatták, mivel az épületet kórháznak rendezték be. A templom javítási költségeire a plébános 1000 pengőt ajánlott fel, példáját mások is követték. Az ülésjegyzőkönyv rögzíti ugyan, hogy az egyházi élet területén zavartalanul folyhatott tovább a munka, de utalás történik számos érzelmi megpróbáltatásra. A lakosság elszegényedése mellett nagy számban voltak „elesett lelkű emberek”.³³ Az 1945. március 4-i ülés tovább részletezi a civil lakosok megrázkódtatásait, utalva a háború alatt és után elszenvedett bántalmazásokra, erőszakra és fosztogatásra.

„Nehéz időket élünk, mindenünk pusztulóban, asszonyaink-leányaink nehéz órákat, napokat éltek át. Egyházközségünk is sokat szenvedett. Iskolánk feldúlva, javaink nagy része elpusztulva, nincs iskolánk, amely ne szenvedett volna.”³⁴

Bár a háborús viszonyok és az embervesztés egy ideig meggátolta az egyházközségi képviselő-testületi ülések összehívását, az egyházi igazgatás és a plébániák működése a világi közigazgatással ellentétben folyamatosnak tekinthető. A megpróbáltatások ellenére a katolikus egyház

³⁰ GÁRDONYI 2024: 182.

³¹ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1932. április 17.

³² VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1940. december 28.

³³ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1944. december 31.

³⁴ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. március 4.

és az egyházközségek önértelmezésében lényegi fordulat pusztán a háború, illetve a politikai változások hatására sem történt.³⁵ A képviselő-testületek szerepének és egyúttal a katolikus társadalom megtörésének első lépését az 1945. évi földtörvény következményein keresztül láthatjuk, melyet jól példáz a ceglédi katolikus képviselő-testület földbirtokok rendezéséért folytatott küzdelme. 1945. április 29-i ülésen a képviselő-testület elhatározta, hogy felülvizsgálatot kér a megyei, illetve az Országos Földbirtokrendező Tanácstól a plébániai földek jogszerűtlenül végrehajtott felparcellázása miatt.³⁶ 1945 szeptemberében a Délpestmegyei Földbirtokrendező Bizottság határozata értelmében 100 kataszteri holdat mentesítettek a parcellázás alól, ezért a képviselő-testület felhatalmazta a világi elnököt, hogy a helyi földigénylő bizottsággal állapodjon meg a földterület kiválasztásában.³⁷ A tárgyalások azonban nem jártak eredménnyel, mivel a földigénylő bizottság nem volt hajlandó a kért földterület kiadására, helyette lényegesen hátrányosabb ajánlatot tett.³⁸ Az ügy rendezésére végül nem született megállapodás. 1946 júniusában a képviselő-testület azt javasolta, hogy az újvárosi temetőt adják bérbe a plébánosnak konyhakerti művelésre, illetve kárpótlásban részesítsék az érintett javadalmasokat a papi, a kántori és a harangozói földek elvesztése miatt. Az 1945-ös földelkobzás az egyházközség anyagi stabilitásának felszámolásán túl rövid időn belül az éhezés szélére sodorta a plébániai alkalmazottakat, amit az ellátási hiány és az elszabadult infláció okozta drágaság továbbbsúlyosbított. A hívek fizetéseképtelensége miatt az egyházi adó felemelése sem fedezte a legszükségesebb kiadásokat. 1946. június 30-án a plébános ismertette a képviselő-testület előtt, hogy nem tud a káplánok részére elegendő élelmet biztosítani, mert a fizetés nem elég a napi egyszeri étkezésre sem.

„Simonyi István [iskolaigazgató, egyházközségi képviselő-testületi tag — K. T.] jelenti ezzel kapcsolatban, hogy a plébánia helyzete szinte kétségbeejtő. Volt olyan nap, hogy a házz vezető ebédet nem tudott főzni, mert nem volt sem pénz, sem élelem. Összehasonlítja a helyzetet a régivel. 1938-ben a plébániának 117 hold földje, 633 pengő fizetése és 3x97 pengő káplántartása volt havonként. Ma a plébánosnak a VI. fiz. osztálynak megfelelő fizetése van, ez 1 ½ liter olaj ára, ebből semmit fedezni nem lehet. Fa egy szem sincs, gallyakkal, rőzsével fűtenek, hogy mégis valamit főzni lehessen.”³⁹

A lokális közösségek vezetésében irányt adó normák és szerepek támadások keresztüzébe kerültek, ez pedig a papság és az egyházközségi képviselő-testület önazonosságának alapjait kérdőjelezte meg.⁴⁰ A politikai átalakulás ellenére a háború utáni évekből fennmaradt ülésjegyzőkönyvek bejegyzései arról tanúskodnak, hogy a képviselő-testületek továbbra is a lokális katolikus közösségek reprezentálóiaként és érdekeinek védelmezőiként tekintettek önmagukra, ezért több esetben petíciókat, tiltakozásokat nyújtottak be az egyházi életet érintő hátrányos szabályozások ellen. A teljes egyházközség nevében emelte fel a szavát 1946-ban a tankönyv-

³⁵ BÁNKUTI 2017: 422.

³⁶ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. április 29.

³⁷ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. szeptember 18.

³⁸ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1945. szeptember 30.

³⁹ VPKL-C Cegléd rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1946. június 30.

⁴⁰ BÁNKUTI 2017: 422.

monopólium és a politikának iskolába való bevitele ellen a sződi,⁴¹ 1947-ben a fakultatív hitoktatás ellen a tápiószecsői,⁴² 1948-ban a Stephaneum nyomda államosítása ellen a nagybörzsönyi,⁴³ valamint az egyházi iskolák államosítása ellen a sződligeti⁴⁴ képviselő-testület. Ezek a bejegyzések alátámasztják, hogy az egyházközségek nem maradtak passzív szemlélői a politikai változásoknak, de a fokozott állami terjeszkedés visszaszorította korábbi érdekérvényesítő lehetőségeiket társadalmi és kulturális téren.⁴⁵

Az önrendelkezés redukálása különösen szembetűnő az egyházközségek fenntartásában működő iskolák esetében. Az egyházi földek elkobzása és az általános fizetéseképtelenség miatt a plébániák számos helyen nem tudták a tanítók bérét kifizetni, illetve új tanítói állásokat szervezni. A nagybörzsönyi egyházközségben a gyermekek létszáma szükségessé tette volna még egy pedagógus alkalmazását, azonban ez a pénzhiány miatt lehetetlen volt. A plébánia a

„földreform miatt elvesztette a kegyúri támogatást, a három hónapos oroszfronti megszállás és végül a község kiürítése teljesen elszegényítette az egyházközség híveit. Az egyházközség meglevő alkalmazottait sem tudja 1 ½ év óta fizetni.”⁴⁶

A háborús embervesztesség, az elvándorlás, valamint a B-listázások miatt sok tanítói állás betöltetlenül állt. A meglevő vagy újraszervezésre került státuszok illetményét az egyházközség anyagi forrásainak hiánya miatt sok esetben — részben vagy egészben — a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fizette. Tápiószecsőn 1947-ben három új tanítói állás megszervezése a minisztérium jóváhagyásával történt, mindhárom bérezése pedig 10%-ban a helyi javadalomból, 90%-ban azonban állami hozzájárulásból történt.⁴⁷ Mindez együtt járt azzal, hogy az egyházközség kevésbé érvényesíthette szándékát a pedagógusok kinevezésében és alkalmazásának jogában.

1945-ben a nyolcosztályos általános iskola megszervezésével az állam továbbcsorbította az egyházközségek intézményfenntartó szerepét, és előrevetítette az egységes államosított iskolák létrehozását.⁴⁸ Dunakeszin 1946. augusztus 9-én „nyugdíjazásra került” Bajnok Géza iskolaigazgató,⁴⁹ és — az egyházközségi ülésjegyzőkönyv bejegyzése szerint — a Vallás- és Közoktatási Minisztérium az igazgató személyét

„már eldöntötte azzal, hogy a helybeli iskolákat egységesítette. Ezen egységesítés révén a dunakeszi rk. iskola és a helybeli magán polgári iskola egybeolvad, s így az egységesített

⁴¹ VPKL-C Sződ rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1946. december 1.

⁴² VPKL-C Tápiószecső rk. plébánia egyháztanácsi jegyzőkönyv: 1947. március 26.

⁴³ VPKL-C Nagybörzsöny rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1948. április 12.

⁴⁴ VPKL-C Sződliget rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1948. szeptember 26.

⁴⁵ CSIKÓS—HORVÁTH—Ö. KOVÁCS 2023: 92.

⁴⁶ VPKL-C Nagybörzsöny rk. plébánia egyházközségi jegyzőkönyv: 1946. augusztus 25.

⁴⁷ VPKL-C Tápiószecső rk. plébánia egyháztanácsi jegyzőkönyv: 1947. február 17.

⁴⁸ BALOGH 2018: 949.

⁴⁹ Bajnok Géza (1887–1963): dunakeszi születésű pedagógus és kántor. 1909-ben nevezték ki a dunakeszi elemi iskola igazgatójává, e tisztségében édesapját, Bazsanth Vincét követte. Aktív szerepet játszott Dunakeszi közéletében. 1935-ben szervezője volt a Dunakeszi Hitelszövetkezetnek. Érdemeiért Pro Ecclesia et Pontifice pápai kitüntetésben részesült. 1946-ban az egyházközségi képviselő-testület jegyzőkönyvének szövege szerint „nyugdíjazták”, valójában B-listára került, és nem folytathatta tovább pedagógusi pályáját. Élete végig Dunakeszin maradt, és a Szent Mihály-plébániatemplom kántoraként szolgált. CSOMA 2005: 17–18.

iskolának neve »általános iskola«, igazgatója pedig a polgári iskola igazgató: Bottló Vince. Az iskolába beleolvadnak így a polgári iskolai tanárok is. Így a létszám: 11 tanító és 6 polgári iskolai tanár.”⁵⁰

Ugyanitt a jegyzőkönyv azt is megállapítja, hogy az iskola anyagi fenntartója a politikai közösség, tehát a költségvetés összeállítása és annak jóváhagyása sem maradt az egyházközség hatáskörében.

A szovjet mintát követő politikai átalakulás során az egyházközségi képviselő-testületek 1948-ra elvesztették a lokális közélet formálásában korábban betöltött funkciójukat. Az iskolák államosítása után végleg szétválasztották az egyházközséget és az iskolát, megszűnt a kántortanítói státusz, az érintetteknek választaniuk kellett, hogy az államosított iskolában vagy az egyházközségben kántorként kívánnak tovább működni. Az iskolai-nevelési térből történő kiszorulás szemléletes jele, mikor a képviselő-testületi ülések helyszíne az iskola helyett a plébánia vagy templom valamelyik helyisége lett.⁵¹

Vass Gyula alagi plébános így emlékezett az 1948. évre:

„Visszaszorulunk a templomba vallási életünkkel. Berekesztik az egyházi egyesületeink működését. Az ifjúság régi lelkesedését dermedt bizonytalanság váltja föl. A Szent Imre Kórus átadja helyét a József Attila Kórusnak, de ez már nem egyházi jellegű, hanem világi énekkari egyesülés. A politikai pártok közül a kommunista párt ragadja magához a hatalmat és az irányítást az egész országban. Plébánosi működésemben már nem veszik igénybe segítőkézségemet, mellőzik személyemet a képviselőtestületben [a községi képviselőtestületben — K. T.], megszűnik iskolaszéki elnökségem, teljesen beszorulunk a templomi istentisztelet szertartásaiba. Már csak az úrnapi és feltámadási körmenetet tarthatjuk meg, de csak a templomkertben.”⁵²

A katolikus érdekképviselő megszűntetésére tett lépések végül egyes helyeken az egyházközségi képviselő-testület és a helyi kommunista párt közötti látszólagos együttműködéshez vezettek. Sződligeten az iskolák államosítása után a kommunista párt ajánlatot tett az egyházközségnek, hogy vegyen részt a kulturális bizottság munkájában. Ennek feladata az volt, hogy egyesítse a községben működő egyesületek munkáját, és az előadások rendezését „közösén” irányítsa. Mivel az MDP sürgette a megállapodást, ezért az egyházközség három képviselőt jelölt ki a bizottságba.⁵³ Az eredeti feladatkörüket elvesztett, társadalmi és kulturális életből kiszoruló egyházközségi képviselő-testületek gyakran a megszűnés szélére sodródtak, az ülések gyakorisága csökkent, vagy a gyűlések témája pusztán a költségvetési kérdésekre szorítkozott.

⁵⁰ VPKL-C Dunakeszi-Fő rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1946. augusztus 28.

⁵¹ A sződi egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyv alapján az iskolák államosítása előtt az üléseket az iskolában tartották. Az utolsó ilyen bejegyzés 1948. április 4-én került a jegyzőkönyvbe. Ezt követően évekig nincs nyoma az üléseknek. A következő — jegyzőkönyvben is szereplő — tanácskozás 1952. október 27-én zajlott a sekrestyében.

⁵² Alag HD: 77–78.

⁵³ VPKL-C Sződliget rk. plébánia egyházközségi ülésjegyzőkönyv: 1948. szeptember 26.

Összegzés

Az egyházközségi képviselő-testületek helyi társadalmakra gyakorolt hatása és közösségformáló funkciója az 1945 előtti időszakban számos aspektusban megmutatkozott, míg a világháborút követően erőszakos visszaszorításuk a hagyományos struktúrák felbomlásának egyik szembetűnő jele volt. A második világháborút megelőzően a képviselő-testületek az egyházközség oktatási és szociális életének koordinálása mellett a helyi katolikus társadalmak érdekképviselői és reprezentáló szerveként jelentek meg, amelynek vezető tagjai gyakran a települések közéletében is aktív résztvevők voltak.

1945 után a szovjet mintát követő társadalmi koncepcióban a korábbi értékek, a lokális közösségek hagyományos kapcsolatrendszerei és a társadalom felől érkező kezdeményezések nem kaphattak helyet. Ezt támasztják alá az egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyvek is, melyeknek egy része a második világháborút követő években megszakad, míg mások bejegyzései pusztán az egyházközség költségvetési beszámolójára, illetve annak megszavazására, a plébánia fenntartására, felújításokra és a képviselő-testületi választásokra redukálódnak. A társadalmi ügyekben korábban aktívan résztvevő és a közösségi életet alakító egyházközségek marginalizációja a hagyományos kapcsolatrendszerek széthullását is jelentette.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HD = Historia Domus

Alag, Cegléd

MNL-OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

P Magánlevéltárak

2249 Egyesületek fondtöredékei

22 Magyar Keresztényszociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesülete

VPKL Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

C Plébániai Levéltár

Római katolikus plébániák egyházközségi képviselő-testületi jegyzőkönyvei:

Cegléd, Dunakeszi-Főplébánia, Mátraverebély, Nagybörzsöny, Sződ, Sződliget, Tápiószecső

RIHGY Műhelytelep

Révész István Helytörténeti Gyűjtemény Dunakeszi, Műhelytelep 158: *A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története*. Kézirat, é. n. (terminus ante quem: 1944.)

SZAKIRODALOM

ÁGOSTON András

2018 A Magyarság Dal- és Önképző Egyesület története. In KERÉKES Dóra (főszerk.): *Dunakeszi története II. 1900–2017*. Dunakeszi: Dunakeszi Város Önkormányzata, 240–272.

BALOGH Margit

- 2018 Az iskolaháború avagy az egyházi iskolák államosítása 1948-ban. *Vigilia* 83/12, 949–956.

BÁNKUTI Gábor

- 2017 A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In CSIKÓS Gábor — KISS Réka — Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont — Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 411–424.

BERÉNYI István

- 2010 Adalék a társadalmi egyenlőtlenség és a kultúrtáj kapcsolatának értelmezéséhez. In BARTA Györgyi — BELUSZKY Pál — FÖLDI Zsuzsa — KOVÁCS Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 514–531.

CSIKÓS Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián — Ö. KOVÁCS József (szerk.)

- 2023 *A vidék szovjetizálása*. Budapest: Jaffa.

CSOMA Attila

- 2005 *Dunakeszi arcképcsarnok*. Dunakeszi: Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár.

GÁRDONYI Máté

- 2024 A népneveléstől a társadalompolitikáig. Katolikus vidékfejlesztési törekvések a 18. század végétől a 20. század elejéig. In HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Vidékdiskurzusok — Vidékképek. Történeti elitek a földről, parasztról, faluról*. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 157–207.

GERGELY Jenő

- 1993 *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*. [Gödöllő:] Typovent Kiadó.
1999 *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Pannonica Kiadó.

KESZEI András

- 2015 Hely, identitás, emlékezet. In KESZEI András — BÖGRE Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest: L'Harmattan, 11–16.

KOCSIS Gyula

- 2008 Társadalmi kapcsolatháló a mezővárosi elit 18. századi keresztkomai rendszerében (Cegléd, 1770–1790). In CZOCH Gábor — HORVÁTH Gergely Krisztián — POZSGAI Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok — Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: KORALL Történelmi Egyesület, 282–303.

KOLOFONT József

- 1931 *Cegléd*. (Magyar Városok Monográfiája 10.) Budapest: Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala.

Ö. Kovács József

- 2015 A vidéki egyházi társadalomtörténet összehasonlítási lehetőségeiről (20. század).
In BÁNKUTI Gábor — NAGY Mihály Zoltán (szerk.): *Az Egyház társadalmi — a társadalom Egyháza*. Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 9–20.

SZABÁLYZAT

- 1930 *A katolikus egyházközségek igazgatásának szabályzata*. Eger: Érseki Líceumi Könyvnyomda.

*The Community-forming Traits of Catholic Parish Councils
by Local Sources (1920–1950)*

The records of parish councils not only provide information about the operation of parish, the calculations or the election of members, but the definition of their own role in the everyday life of the community. In this research, I focus on local characteristics and examine the role of catholic parish councils in different settlements. In general, the councils acted on behalf of the whole parish in both internal and external cases by the executive members who ordinarily also held leading positions in the local civil administration. The councils represented the rights and interests of the Catholic communities. As the models of self-organisation, they not only decided on economic issues, but also linked the education, the various religious and social groups of the parishes. After 1945 parishes protested against the state violence and the Soviet-style political system, but their influence was gradually lost. The distribution of land in 1945 was not only the first radical step in breaking down the church autonomies, but brought many employees to the brink of starvation. Subsequently, the parishes could not fulfil their role in operating the institutions which led to the secularisation of schools. The exclusion from the social and cultural sector also meant the disintegration of traditional community networks.

